

Archeologische opgraving

Verslag van resultaten

Eindverslag

Kwaremont Sint-Amanduskerk
(prov. Oost-Vlaanderen)

Auteurs: Tomas Bradt, Lisa Weyts

Projectcode: 2018J333

Vergunningsnummer:	2018J333
Projectleider:	Tomas Apers, Vanhoutte Christof
Naam erkende archeoloog:	Monument Vanderkerckhove nv
Erkenningsnummer:	OE/ERK/Archeoloog/2015/00031
veldwerkleider:	Tomas Bradt
Archeologisch team:	Lisa Weyts, Katleen Couchez
Bevoegde Vlaamse overheid:	Nancy Lemay (Erfgoedconsulent Archeologie, Onroerend Erfgoed)
Plannen:	Lisa Weyts, Christof Vanhoutte
Provincie:	Oost-Vlaanderen
Gemeente:	Kluisbergen
Deelgemeente:	Kwaremont
Plaats:	kerk Kwaremont
Projectcode:	KWAM18
Lambertcoördinaten onderzoeksgebied:	X: 90402.73, Y:163197.39 X: 90432.46, Y:163239.03
Kadastergegevens:	Kluisbergen, 3e Afd., Sectie A, percelen 89B en 88C
Topografische kaart:	zie plan in bijlage 2
Begindatum onderzoek fase 1:	7/11/2018
Einddatum onderzoek fase 1:	29/11/18
Begindatum onderzoek fase 2:	6/2/19
Begindatum onderzoek fase 2:	11/2/19
Relevante termen thesauri:	Kwaremont, kerk, kerkhof, kalkmortel vloer
Beheer opgravingsdata:	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
Beheer vondsten:	Gemeente Kluisbergen Parklaan 16 9690 Kluisbergen
Titel:	Archeologische opgraving Kwaremont Sint-Amanduskerk (prov. Oost-Vlaanderen). Verslag van resultaten eindverslag.
Rapportnummer:	2020/02
Contact:	info@monument.be; T: +32 51 31 60 80

0. INHOUDSTAFEL

0. INHOUDSTAFEL	4
1. INLEIDING	6
2. BESCHRIJVEND GEDEELTE.....	7
2.1. BESCHRIJVING VAN DE ONDERZOEKSOPDRACHT	7
2.1.1. Vraagstelling	7
2.1.2. Randvoorwaarden	7
2.1.3. Geplande werken	8
2.2. WERKWIJZE EN OPGRAVINGSSTRATEGIE	9
3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS.....	10
3.1. LANDSCHAPPELIJKE SITUERING	10
3.2. BODEMKUNDIGE SITUERING	12
4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS	13
4.1. ALGEMEEN HISTORISCH KADER	13
4.2. RESTANTEN VAN BOUWFASEN IN RELATIE TOT DE ICONOGRAFISCHE EN HISTORISCHE BRONNEN	14
4.2.1. 12 ^{de} eeuw	14
4.2.2. 14 ^{de} eeuw	14
4.2.3. 16 ^{de} eeuw	15
4.2.4. 17 ^{de} eeuw	16
4.2.5. 18 ^{de} eeuw	17
4.3. ARCHEOLOGISCH KADER.....	19
5. RESULTATEN.....	20
5.1. STRATIGRAFIE	20
5.1.1. Binnenin de huidige kerk, binnen de oude kerk.....	21
5.1.2. Binnen de huidige kerk, buiten de oude kerk.....	24
5.1.3. Buiten de huidige kerk.....	29
5.2. BESCHRIJVING SPOREN	30
5.2.1. Volle/late middeleeuwen.....	30
5.2.2. Restanten van de oude west-oost georiënteerde kerk (1119-1788/89).....	33
5.2.1.1. Muren.....	33
5.2.1.2. Vloerniveaus	38
5.2.1.3. Menselijke begravingen	42
6. ASSESSMENTRAPPORT	47
6.1. BESCHRIJVING EN MOTIVERING	47

6.2. BESCHRIJVING EN REGISTRATIE	47
6.2.1. Assessment van vondsten	47
6.2.1.1. Aardewerk	47
6.2.1.2. Metaal.....	48
6.2.1.3. Bouwmateriaal	48
6.2.1.4. Menselijk bot.....	48
6.3. WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL	49
7. INTERPRETATIE EN DATERING	50
7.1. BEANTWOORDEN VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN.....	52
8. SAMENVATTING	55
9. BIBLIOGRAFIE.....	56

1. INLEIDING

In het kader van de aanleg van een verwarmingssysteem en het installeren van nutsleidingen in de Sint-Amanduskerk te Kwaremont (provincie Oost-Vlaanderen) voerde een archeologisch team van Monument Vandekerckhove nv van 7/11/18 t.e.m. 29/11/18 en van 6/2/19 t.e.m. 11/2/19 een archeologische opgraving uit op het terrein. Opdrachtgever voor het onderzoek was de gemeente Kluisbergen. Dit onderzoek kadert binnen werken aan een historisch monument, beschermd bij het ministerieel besluit van 20/4/1982. Naar aanleiding van de geplande werken diende een toelating tot het uitvoeren van een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem met het oog op wetenschappelijke vraagstelling aangevraagd te worden.

In dit basisrapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek voorgesteld. In enkele inleidende hoofdstukken worden de geografische, bodemkundige, historische en archeologische situering van de kerk toegelicht, alsook de gebruikte methodologie bij het onderzoek. Vervolgens worden de resultaten besproken en wordt een interpretatie gegeven aan de aangetroffen sporen en vondsten. Als besluit volgt een synthese van de resultaten en een samenvatting. Het geheel wordt verduidelijkt met kaarten en foto's. Als bijlage worden de gedigitaliseerde overzichtsplannen en inventarislijsten bijgevoegd. De verschillende inventarislijsten en foto's kunnen geraadpleegd worden via <http://www.monarcheo.be/databank>. Bij vragen hieromtrent: neem contact via info@monument.be.

2. BESCHRIJVEND GEDEELTE

2.1. Beschrijving van de onderzoeksopdracht

2.1.1. Vraagstelling

Een archeologische opgraving heeft tot doel de informatie uit het bodemarchief in de vorm van een archeologisch ensemble te behouden en te ontsluiten door archeologische sites, sporen en artefacten vrij te leggen en te onderzoeken. Het doel van het onderzoek is de geplande uitgravings sleuven voor de aanleg van een verwarmingssysteem en nutsleidingen volledig archeologisch te registreren conform de Code van Goede Praktijk. Op volgende (niet-limitatieve) onderzoeksvragen zal getracht worden een antwoord te formuleren:

- Zijn er resten van archeologische sporen? Wat is hun aard (begravingen, muren, vloerniveau's, ...) en datering?
- Wat is de bewaringstoestand van de aangetroffen sporen?
- Zijn er indicaties van vroegere bouwfases van de kerk, oudere vloerniveaus? Zijn er aanwijzingen dat bij de bouw van de huidige kerk in de 18de eeuw de oriëntatie werd gewijzigd ten opzichte van de voorgaande kerk?
- Indien menselijke skeletresten worden aangetroffen: Zijn er specifieke manieren van begraven op te merken (oriëntatie, positie lichaam, in grafkisten of volle grond, antropomorf...)? Kunnen uitspraken gedaan worden over leeftijd, geslacht, pathologieën, ...? Kan er zicht verkregen worden op de dichtheid van begravingen?

2.1.2. Randvoorwaarden

Het archeologisch onderzoek kadert binnen werken aan een historisch monument, beschermd bij het ministerieel besluit van 20/4/1982. Naar aanleiding van de geplande uitgravingen in functie van de aanleg van een verwarmingssysteem en nutsleidingen diende een toelating tot het uitvoeren van een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem met het oog op wetenschappelijke vraagstelling aangevraagd te worden.

Het archeologisch bodemarchief zal door de geplande werken onherroepelijk vernield worden. Deze sleuven bevinden zich in een zone met een vrij hoge archeologische verwachting. Bijkomende informatie kan ingewonnen worden over o.a. begravingen in de kerk, begravingen op het vroegere kerkhof rondom de kerk,

eventuele oudere sporen die teruggaan tot vroegere bouwfases van de kerk en eventuele sporen uit vroegere periodes. Een behoud in situ is hier niet mogelijk.

2.1.3. Geplande werken

Er worden binnenin de kerk drie convectorsleuven uitgegraven voor de aanleg van vloerverwarming. Twee sleuven worden uitgegraven met een noord-zuid oriëntatie in elk van de zijbeuken, met een lengte van ca 18m. Een derde sleuf heeft een oost-west oriëntatie en bevindt zich in het koor met een lengte van ca. 4m. Deze drie sleuven zullen een breedte van 1,20m hebben en tot 80cm diep worden uitgegraven. Buiten de kerk worden langs de oostelijke gevel nutsleidingen ingegraven. Voor deze werken wordt een sleuf uitgegraven met een lengte van ca. 30m, 1m breed en 1,80m diep. (Zie figuur 1).

Figuur 1: Situering van de uitgegraven sleuven in functie van de geplande werken.

2.2. Werkwijze en opgravingsstrategie

Het veldwerk werd uitgevoerd door archeologen Tomas Bradt, Lisa Weyts en Katleen Couchez, in samenwerking met een team van twee arbeiders van Monument Vandekerckhove. Het archeologisch team stond onder projectleiding van archeoloog Thomas Apers.

Tijdens het archeologisch onderzoek in de kerk kon beroep gedaan worden op een minigraver. Op die manier diende het graafwerk niet volledig manueel te gebeuren, hetgeen de duur van het archeologisch onderzoek én de werklast voor de archeologen en de arbeiders beperkte. Na het verwijderen van de huidige tegelvloer werd onder begeleiding van één van de archeologen voorzichtig laagsgewijs verdiept tot op het eerste archeologische niveau (vlak 1). Na het volledig en zorgvuldig registreren (opschonen, fotograferen, beschrijven en inmeten van alles sporen en structuren) van dit niveau werd hier en daar een manuele lokale verdieping door de archeologen zelf uitgevoerd. Daaruit kwam naar voren dat er op de meeste plaatsen toch nog verder voorzichtig met de minigraver laagsgewijs kon worden verdiept tot op een tweede vlak. Van zodra er op menselijke begravingen gestoten werd, mocht er in die zones slechts nog manueel verdiept worden. Van elk spoor werd de hoogte manueel ingemeten met een hoogtemeter en later aan de plannen toegevoegd. Eens de 80cm of 180cm diepte (de verstoringsdiepte) bereikt was, werd gestopt met graven. Naast de registratie van de sporen werden ook op verschillende punten in de sleuven profielen geregistreerd (gefotografeerd en getekend op schaal 1/20). De plannen werden achteraf verder verwerkt met Qgis.

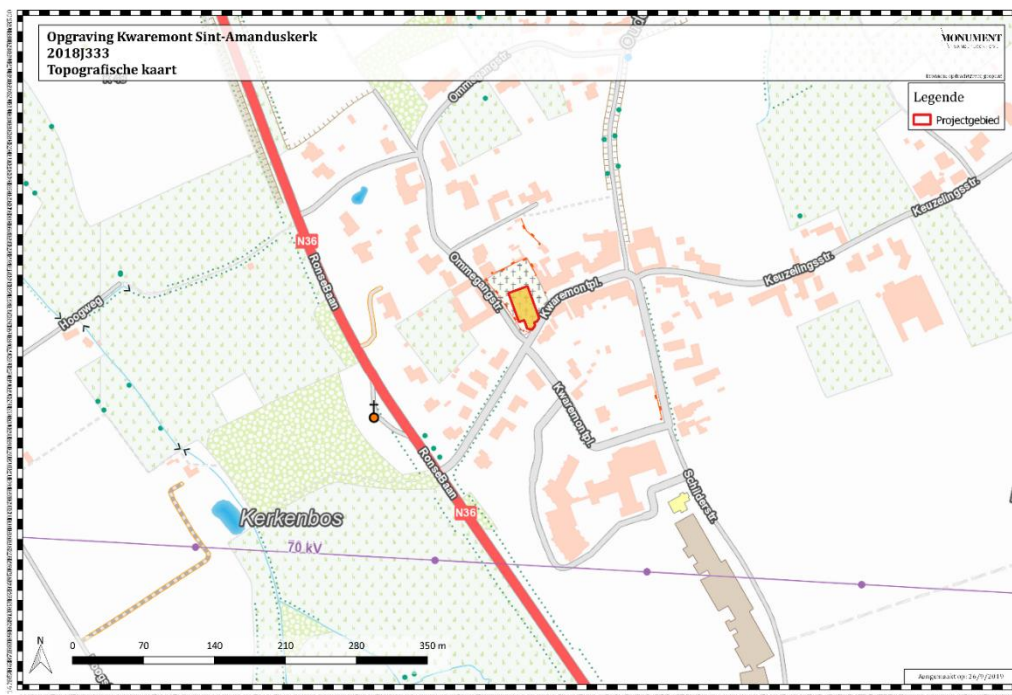
3. BESCHRIJVING VAN DE VINDPLAATS

3.1. Landschappelijke situering

Kwaremont is een deelgemeente van Kluisbergen in de provincie Oost-Vlaanderen. In het noorden grenst het aan Berchem, in het oosten aan Melden en aan Zulzeke, in het zuiden aan Ronse en Mont-de-l'Enclus (Russeignies, provincie Henegouwen) en in het westen aan Ruien. Door zijn ligging in het Zuid-Vlaamse Heuvelland, deels op de oostelijke helling van de Scheldevallei, vertoont Kwaremont gevarieerde landschapskenmerken. Kwaremont is gesitueerd in een golvend landschap met enkele plateauhoogten met steile flanken in het zuiden, namelijk de Paterberg en de Kwaremontberg. Zijn hoogste punt (125 m) ligt in de wijk Knokt, gelegen op de noordelijke uitloper van de Kluisberg (grotendeels op Ruien). Het heuvelachtig landschap is doorsneden door beken, met de Molenbeek als voornaamste, alsook redelijk wat bronnen. Langs de beekdepressies komen vochtige gronden voor, op de steile hellingen staat voornamelijk bebossing en op de hoger gelegen plateaus zijn vruchtbare zandleemgronden terug te vinden.

De kleine dorpskern met de kerk situeert zich op de Kwaremontberg met een centraal dorpsplein en weids uitzicht over de Scheldevallei. Verder is in de gemeente vooral losse bebouwing met een zeer verspreid karakter terug te vinden, geconcentreerd in bepaalde gehuchten. Daarnaast komen ook redelijk veel geïsoleerde grote hoeven voor¹. Op Figuur 2 is de ligging van de kerk op de topografische kaart te zien. De kerk bevindt zich bovenaan de Oude Kwaremont berg op ca. +79,03m TAW.

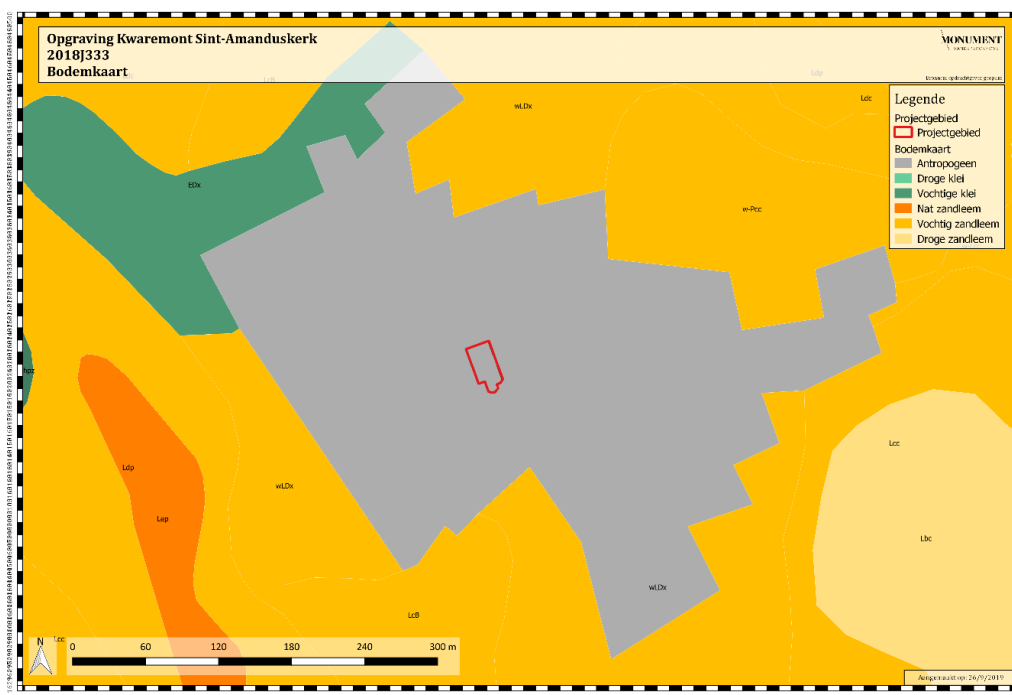
¹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/14130>.

Figuur 2: De topografische kaart met de situering van het projectgebied.

3.2. Bodemkundige situering

Op de bodemkaart (Figuur 3) is te zien dat het projectgebied gelegen is in bebouwde zone (OB). De omliggende bodems zijn aangeduid als matig gleyige kleibodem met onbepaald profiel (EDx), matig natte zandleembodem met onbepaald profiel (wLDx), matig natte zandleembodem zonder profiel (Ldp), matig droge licht zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont (w-Pcc) en droge zandleembodem met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont (Lbc)².

Figuur 3: Bodemkundige situering van het projectgebied.

² <https://www.geopunt.be/>

4. HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

4.1. Algemeen historisch kader

De naam Kwaremont is wellicht van Gallo-Romeinse oorsprong en betekent "*vierkante berg*".³

De oudste indicatie voor de aanwezigheid van een kapel in Kwaremont dateert uit 1119 en wordt gelinkt aan een schenking door de bisschop van Kamerijk van de "capella" van Kwaremont aan de benedictijnenabdij van Saint-Thierry bij Reims in Noord-Frankrijk. Deze kapel was afhankelijk van de Sint-Willibrorduskerk van Berchem (Kluisbergen). Naast de geestelijke afhankelijkheid van Berchem, maakte Kwaremont ook deel uit van de heerlijkheid Kwaremont-Zulzeke-Ruien. Dit was één van de vier belangrijkste lenen van Berchem.

In 1453 wordt de kerk verwoest en verbrand bij het terugkeren van de Gentenaars uit Doornik langs de Schelde. Tussen 1625 en 1670 werden verscheidene vernieuwings- en herstellingswerken uitgevoerd, onder andere aan het dak en de toren.

Omstreeks 1788 wordt de bestaande gotische oost-west georiënteerde kerk afgebroken. Op dezelfde locatie wordt in de periode 1788-1789 een nieuwe noord-zuid kerk opgericht en ingewijd in 1792. De nieuwe oriëntatie van de kerk kwam er omwille van de beperkte uitbreidingsmogelijkheden in westelijke richting.⁴

De huidige kerk incorporeert de gotische toren van de voorgaande kerk. Deze toren, waarschijnlijk een vroeggotische kruisingstoren (14de eeuw?), wordt bij de bouw van de huidige kerk verhoogd met een gotische klokkenkamer.⁵ In 1898-1899 volgen nog vernieuwingswerken naar ontwerp van architect A. Vossaert, voornamelijk aan de toren. In 1952-53 werd de oorlogsschade hersteld onder leiding van architect A. Mas. In 1994-96 volgde nog een grondige restauratie naar ontwerp van architect D. Devenyns.

³ Bouwhistorische nota, p.4 en De Keyzer B, 1978, p.208.

⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/28349>

⁵ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/28349>

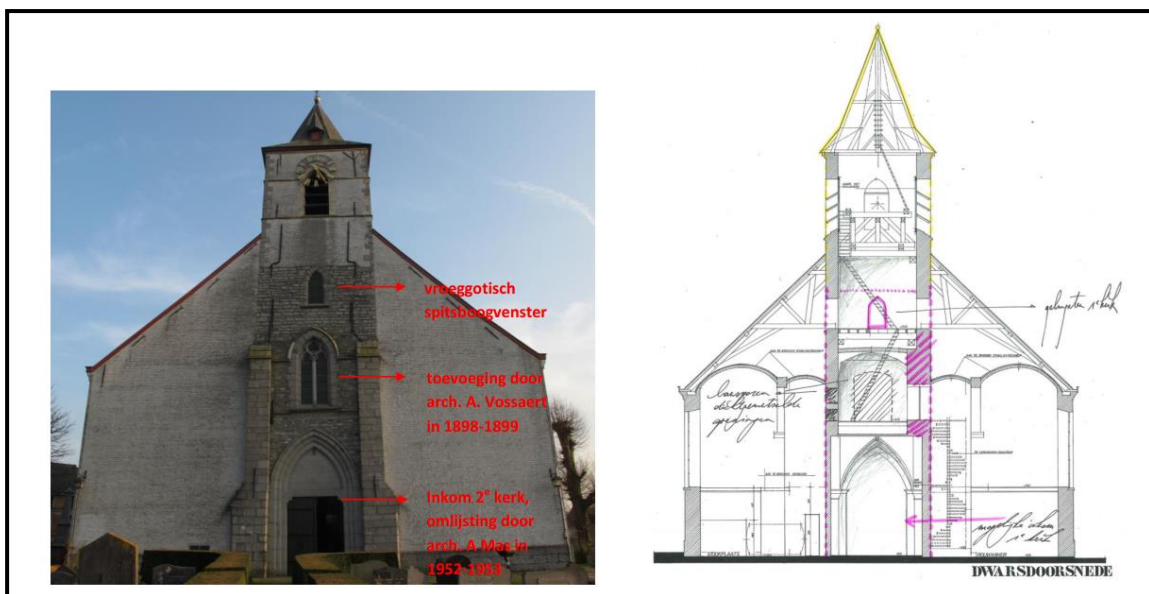
4.2. Restanten van bouwfasen in relatie tot de iconografische en historische bronnen

4.2.1. 12de eeuw

In 1119 spreekt men dus van de aanwezigheid van een “capella” te Kwaremont die afging van de kerk van Berchem.⁶ Dit zal vermoedelijk een eenvoudig éénbeukig gebouw - wellicht nog zonder toren en koor - zijn geweest en wellicht opgebouwd in Doornikse kalksteen.

4.2.2. 14de eeuw

In de inventaris van het onroerend erfgoed spreekt men van een kerkje met een ‘vroeggotische’ 14de eeuwse toren(?).⁷ In de bouwhistorische nota duidt men op de foto en een tekening van de huidige toren de mogelijke restanten van de toren van de eerste kerk aan. (zie figuur 4). Het gaat om een muurwerk dat opgebouwd is in gekantrechte Doornikse steen.⁸ Ook aan de binnenzijde van de toren zijn nog oorspronkelijke delen van de oude toren te zien (zie figuur 5).

Figuur 4: Vooraanzicht op de huidige ingang van de kerk in het noorden met de delen van de oorspronkelijke toren van de vroegere kerk (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.19).

⁶ De Keyzer, 1979, p.504.

⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/28349> (geraadpleegd op 5/02/2020).

⁸ Bouwhistorische nota, p.16.

Figuur 5: Originele restanten aan de binnenkant van de toren (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.23).

4.2.3. 16de eeuw

Op onderstaande figuur lijkt de kerk een éénbeukige kerk met toren in het midden te zijn (figuur 6, ca. 1540, links). Een recentere afbeelding (figuur 6, ca. 1600, rechts) toont een ingang.⁹ In de bouwhistorische nota wordt geopperd dat deze ingang zich in het zuiden lijkt te bevinden.¹⁰ Daarin wordt ook gesteld dat de westmuur van de toren dikker uitvalt dan de overige en dat deze daardoor gezien zou kunnen worden als de vroegere buitenmuur.¹¹

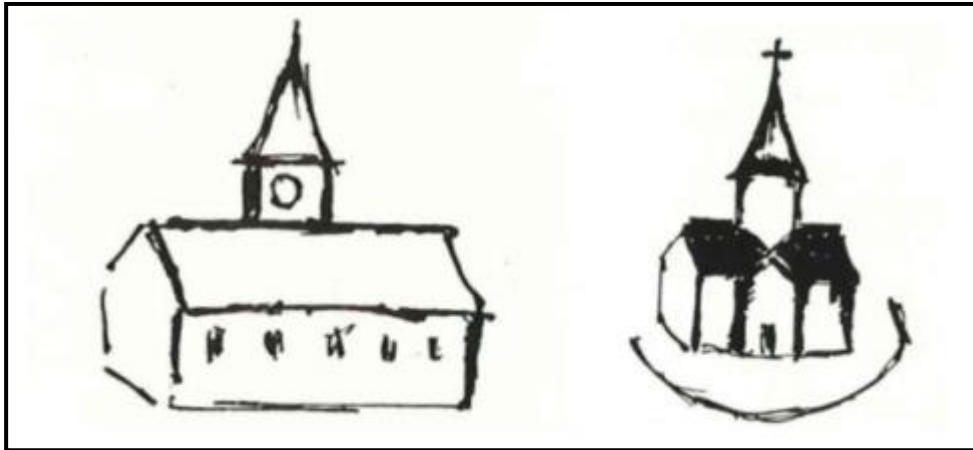
De Keyzer stelt dat er op basis van de visitatieverslagen halfweg de 16de eeuw drie altaren en drie beuken moeten zijn geweest.¹² Dit is op basis van de tekeningen op figuur 6 eerder twijfelachtig, al kan men de rechtse afbeelding op figuur 6 ook wel als een driebeukige kerk interpreteren.

⁹ De Keyzer B, 1979, p.506.

¹⁰ Bouwhistorische nota, p.20.

¹¹ Bouwhistorische nota, p.20.

¹² De Keyzer, 1979, p. 504 en Bouwhistorische nota, p.16.

Figuur 6: Links is een tekening van de kerk van Kwaremont door Mercator in 1540 en rechts de kerk zoals getekend op de kaart van Horenbault uit omstreeks eind 16de-begin 17de eeuw (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.5).

4.2.4. 17de eeuw

In een kerkrekening uit de 17de eeuw wordt vermeld dat er in 1622 een sacristie gebouwd wordt.¹³ Op de Sanderuskaart uit 1641 valt de kerk van Kwaremont goed te situeren, maar is het moeilijk vast te stellen hoe deze er precies uit zag (zie figuur 7). Interessant archeologisch gegeven is de vermelding van een kerkrekening uit 1670 waarin staat dat er een vloer in de kerk aangebracht wordt.¹⁴

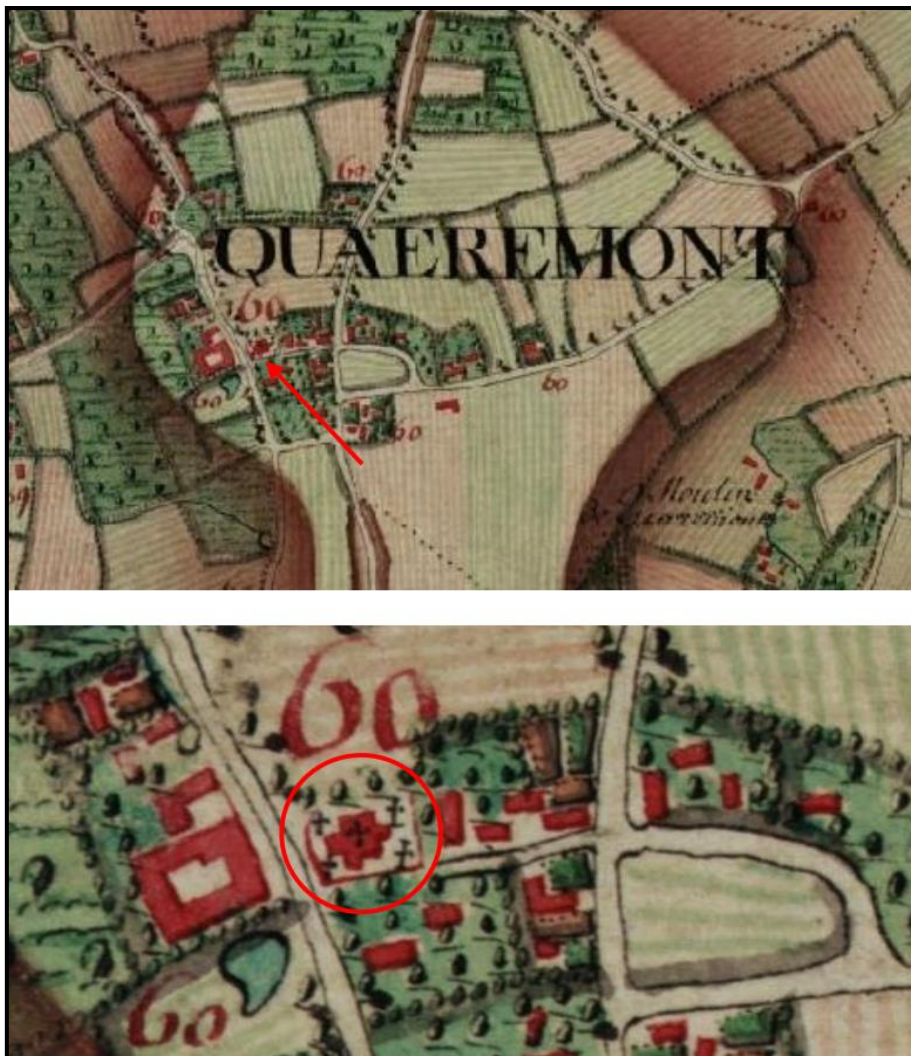
Figuur 7: Sanderuskaart uit 1641 met aanduiding van de toenmalige kerk van Kwaremont (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.5)

¹³ Bouwhistorische nota, p.6.

¹⁴ Bouwhistorische nota, p.6.

4.2.5. 18de eeuw

Op de Ferrariskaart uit 1771-1778 (zie figuur 8) en op de kaart 'Land van Aelst' uit 1784 (zie figuur 9) is een laatste beeld te zien van de vroegere west-oost georiënteerde kerk van Kwaremont. Op Ferraris kan men twee zijbeuken herkennen. Aan de zuidbeuk kan ook nog een extra aanbouw herkend worden die mogelijk de 17de eeuwse sacristie betreft. Op de kaart uit 1784 is de vieringtoren te zien die zich nog steeds centraal lijkt te bevinden.

Figuur 8: Ferrariskaart uit 1771-1778 van Kwaremont en de toenmalige kerk (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.6)

Figuur 9: Fragment uit de kaart 'Land van Aelst' getekend naar de kaart van Horenbault door J. Leclerc uit 1784 (Overgenomen uit: Bouwhistorische nota, p.7).

4.3. Archeologisch kader

Er werd in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) van Onroerend Erfgoed gekeken naar voorgaande archeologische opgravingen en vondsten in de nabije omgeving van Kwaremont.

Er zijn aanwijzingen dat er al menselijke activiteit was in Kwaremont sinds de Steentijd. Zo werden er tijdens een veldprospectie in 1992 kernen, verfrissingsmateriaal, kernrandafslagen, afslagen, schrabbers, krachtige klingen, geretoucheerde afslagen, onbepaalde geretoucheerde artefacten en silexfragmenten gevonden¹⁵.

Uit de Gallo-Romeinse periode zijn de bewoningssporen talrijker. Zo werd er een muntschat gevonden bestaande uit gouden Nervische munten uit de eerste eeuw v.Chr. en *denarii* uit 14 – 37 n.Chr. Het gaat om een depositie maar of deze muntschat met religieuze redenen of niet werd begraven is niet duidelijk.¹⁶ Aan de Broektestraat en aan de Schilderstraat in Kwaremont werden resten aangetroffen van Romeinse villa's. in de nabijheid van de Romeinse villa aan de Schildersstraat werd ook een brandgraf ontdekt. In de Zandstraat tegenover Heynsdalebos bevond zich nog een brandgraf. Door Kwaremont liep ook een Romeinse weg, komend van Blicquy over Russeignies langsheen de westelijke grens van Ronse naar de Schelde bij Berchem en van daar richting Kerkhove.

In Kwaremont komen verder ook meerdere sites met walgrachten voor, waarvan twee reeds vermeld van in de 16de eeuw. Minstens sinds de 16de eeuw stond in de Schilderstraat bovenop de Kwaremontberg een houten windmolen "Te Vaeghe", herbouwd in 1851 en afgebroken in 1921¹⁷.

In of rond de kerk werd tot op de dag van vandaag nog nooit een archeologisch onderzoek uitgevoerd.

¹⁵ DEBYTTERE Y., 1993.

¹⁶ VAN HEESCH J.,

¹⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/14130>

5. RESULTATEN

5.1. Stratigrafie

In totaal werden 6 profielen met verschillende oriëntaties geregistreerd. Op figuur 10 is de situering van de profielen te zien.

Er kunnen stratigrafisch gezien drie verschillende zones onderscheiden worden:

- Binnenin de huidige kerk, binnen de oude kerk
- Binnenin de huidige kerk, buiten de oude kerk
- Buiten de huidige kerk

Figuur 10: Plan met daarop de situering van de verschillende profielen.

5.1.1. Binnenin de huidige kerk, binnen de oude kerk

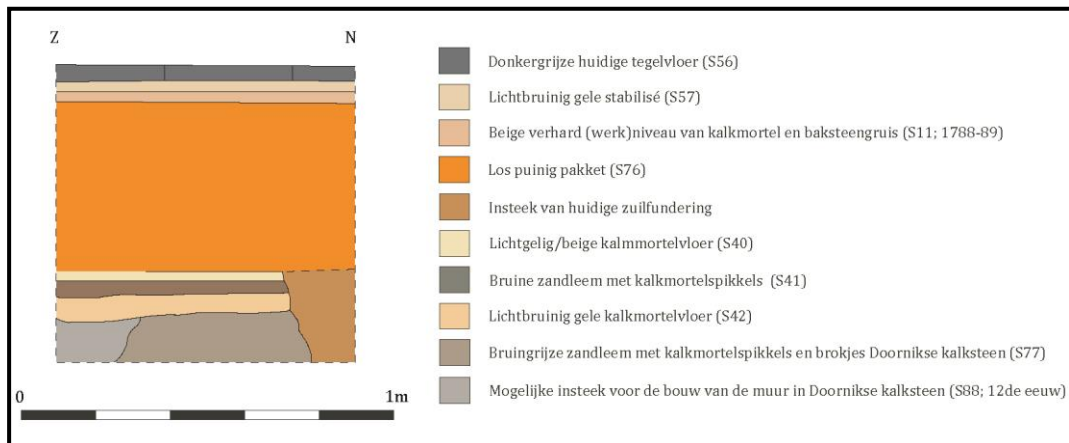
Profiel 2 (zie figuren 11 en 12) bevindt zich in het noorden van WP1 tegen de westelijke wand en geeft de stratigrafie weer van binnen de oude anders georiënteerde kerk. Onder de huidige kerkvloer en stabilisélaag bevond zich op 10 tot 15cm diepte een eerste verhard kalkmortelvloerniveau in combinatie met fijn baksteengruis (S11/12). Dit niveau was terug te vinden in zowel WP1, WP2 als WP3. Het betreft ofwel een werkniveau bij de bouw van de huidige 18de eeuwse kerk ofwel een eventueel restant van een voorafgaande vloer van de huidige kerk.

Daaronder is een 30-tal centimeter dik los puinig ophogingspakket (S76) te zien. Dit kan gezien worden als een restant van de afbraak van de oude kerk en werd wellicht aangelegd als nivellering voor de bouw van de nieuwe kerk op het einde van de 18de eeuw. Onder dit puinige ophogingspakket kwam op ongeveer 50cm diepte een eerste intact restant van een beige kalkmortelvloer (S40) tevoorschijn (78.5m TAW). Dit was aangelegd op een 10cm dik vrij homogeen bruin zacht zandleempakket (S41). Vervolgens kwam er opnieuw een restant van een beige kalkmortelvloer (S42) tevoorschijn. Daaronder zat opnieuw een vrij zacht bruin homogeen zandleempakket (S77).

Bij het proper leggen van klein stukje van het onderste (vierde) vlak in deze zone werd een vrij vage, maar toch duidelijke rechte lijn langs de muur zichtbaar. Deze is pas zichtbaar onder de kalkmortelvloer S42. Mogelijk gaat het om de insteek (S88) voor de bouw van de muur in natuursteen (Doornikse kalksteen en ijzerzandsteen) die zich nog onder de bakstenen fase bevindt.

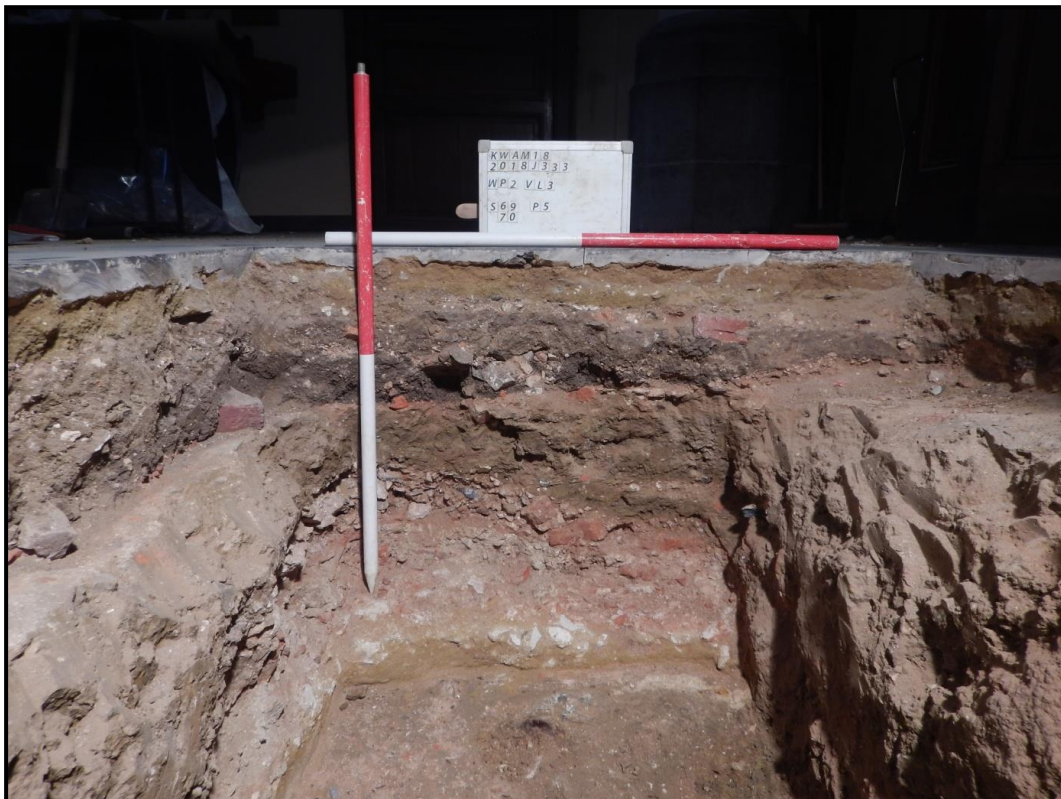

Figuur 11: Profiel 2 WP1. De opeenvolging van twee kalkmortelvloertjes met telkens eronder een bruin leemlaagje is duidelijk te zien.

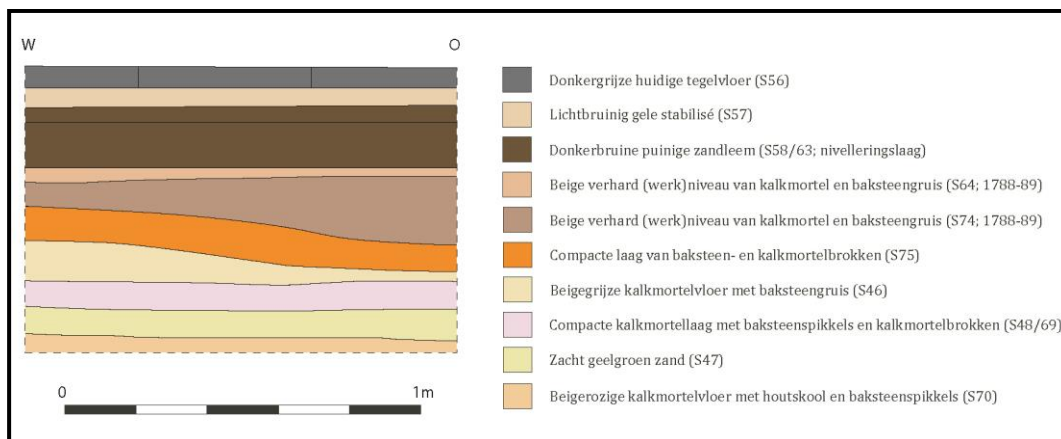

Figuur 12: Tekening van Profiel 2 in het noorden van WP1.

Profiel 5 (zie figuren 13 en 14) bevindt zich tegen de noordelijke wand van WP2 en eveneens binnen de vroegere kerk. Het is niet exact hetzelfde als profiel 2, maar er zijn toch wel enkele gelijkenissen. In dit profiel is onder de huidige kerkvloer en de stabilisatielaag een vrij puinig bruin nivelleringspakket (S63) te zien. Daaronder bevindt zich het verharde kalkmortellaagje in combinatie met baksteengruis (S16/64) dat ook in WP1 herkend werd en gezien kan worden als mogelijk werkniveau bij de bouw van de nieuwe kerk eind 18de eeuw. Vervolgens is er een vrij los lichtbruine laag te zien (S74) die eveneens als ophogings/nivelleringspakket kan gezien worden bij de afbraak van de oude kerk en de bouw van de nieuwe kerk. Daaronder bevindt zich een eerste restant van een vloerniveau, in de vorm van een vrij harde en compacte beige kalkmortelvloer vermengd met baksteengruis (S46); vervolgens een heel dun leemlaagje met daaronder mogelijk een volgende witbeige kalkmortelvloer (S69/48). Laag S47 is een zachte geelgroene laag waaronder zich opnieuw een volgende kalkmortelvloer (S70) bevond met daarin vervat enkele brokjes Doornikse kalksteen. Het gaat om een rozig beige kalkmortellaag met hier en daar een lichtgrijs houtskoolspikkelrijk (loop)laagje erop.

Figuur 13: Profiel 5 in WP2, waarin twee en mogelijk zelfs drie restanten van opeenvolgende kalkmortelvloeren te zien zijn.

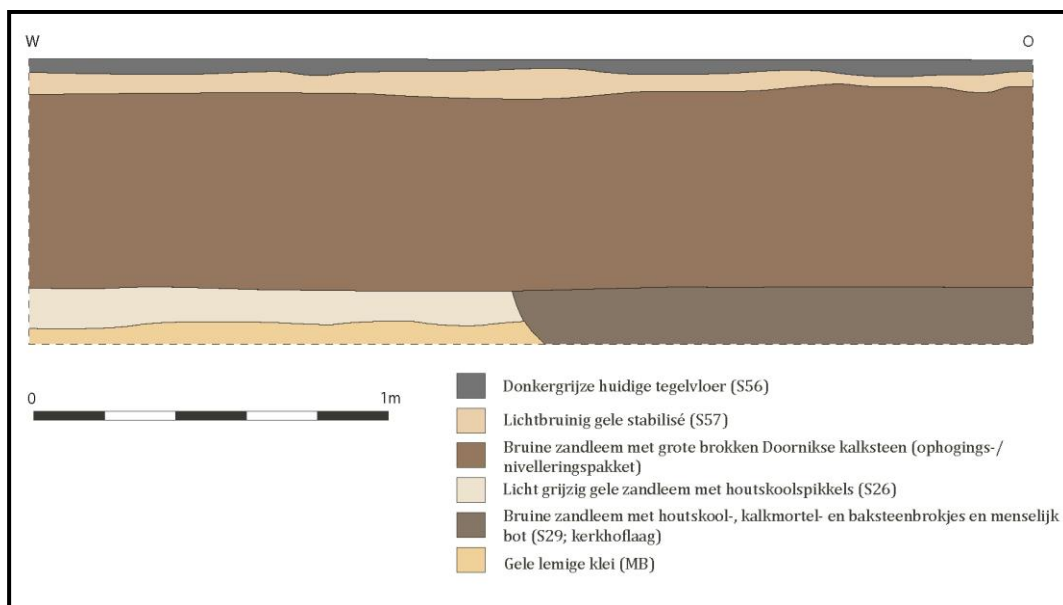
Figuur 14: Tekening van Profiel 5 in het uiterste noorden van WP2 met de opeenvolgende horizontaal aangelegde niveaus.

5.1.2. Binnen de huidige kerk, buiten de oude kerk

Profiel 6 (zie figuren 15 en 16) bevindt zich in het zuiden van WP2 tegen de westelijke wand, net voor de meest zuidoostelijke zuilfundering (S1) van de huidige kerk. Onder de huidige kerkvloer en fijne gele zandige funderingslaag bevindt zich een 60cm dik ophogings/nivelleringspakket. Op 70cm diepte werd een vrij duidelijke grens zichtbaar, die bij het nog 10cm verder verdiepen nog veel duidelijker werd. In het zuiden is compacte gele leemmoederbodem te zien (S26). Daarboven lag nog een 10cm bruinrijke leemlaagje (S29) met verspreide houtskoolrijke vlekken. Deze laag liep geleidelijk aan over in de moederbodem. Het gaat duidelijk om een oud loopniveau dat mogelijk terug kan gaan tot de late middeleeuwen. In de moederbodem kwamen in het vlak twee duidelijke cirkelvormige sporen, mogelijk paalsporen, tevoorschijn. In het noorden bevindt zich het bruine vrij losse kerkhofpakket (S20/36/29) waarin de verschillende menselijke begravingen van het vroegere kerkhof ten zuiden van de oude kerk werden aangetroffen.

Figuur 15: Profiel 6, WP2 waarbij de moederbodem en de grens van het oude kerkhof duidelijk zichtbaar zijn.

Figuur 16: Tekening van profiel 6 in het zuiden van WP1.

Op profiel 1 (zie figuur 17) in het uiterste zuiden van WP1 is links een vrij homogene bruine zandleemlaag te zien onder enkele stabilisatielagen. In de onderste zandlemige geel gevlekte laag bevonden zich gelijkaardige brokken Doornikse kalksteen zoals in laag S25 en de mogelijke paalkuilen S27 en S83. Het is duidelijk dat het hier niet meer om een kerkhofzone gaat, maar eerder om een bewoningzone

uit de volle/late middeleeuwen waarbij gebruik gemaakt werd van een combinatie van hout en natuursteen.

Figuur 17: Profiel 1, in het uiterste zuiden van WP1 met onder een compact bruin zandleempakket een niveau met Doornikse kalksteenbrokken.

Zowel in WP1 (zie figuur 18) als in WP2 (zie figuur 17) werden verschillende restanten van mogelijke dunne houten palen herkend. Op profiel 3 in WP2 is hiervan een deel geregistreerd. Deze waren vrijwel allemaal met los puin opgevuld. Vermoedelijk gaat het om resten van houten stellingen die gebruikt werden tijdens de bouw van de kerk op het einde van de 18de eeuw.

Figuur 17: Profiel 3 in het zuiden van WP2 met twee mogelijke restanten van paalkuilen die nadien opgevuld werden met los puin en mogelijk het resultaat zijn van het gebruik van houten stellingen bij de bouw van de eind 18de eeuwse kerk.

Figuur 18: Zicht op het oostprofiel in het zuiden van WP1 met ook zicht op een mogelijke paalkuil (eveneens opgevuld met los puin) die het resultaat is van het gebruik van houten stellingen bij de bouw van de eind 18de eeuwse kerk.

Tot slot is er nog WP3, de sleuf die gegraven werd in het hoogkoor van de huidige kerk. Daarin werd enkel zicht verkregen op een bruin ophogingspakket waarbij op de maximumdiepte de kleur van de bodem wel iets geliger werd. Opvallend was wel hoe er zich in het westen van deze sleuf, boven het bruine ophogingspakket, er een bijkomende fundering van baksteenpuin was aangelegd. Dit valt wellicht te verklaren doordat de natuurlijke helling naar het westen toe vrij sterk afliep en om het huidige altaar in het huidige hoogkoor een stevige fundering te geven.

Figuur 19: Beeld van het zuidprofiel in WP3 met bovenaan rechts de bijkomende fundering van baksteenpuin en onderaan de stilaan geler wordende grond.

5.1.3. Buiten de huidige kerk

In de sleuf langs de muur net ten oosten van de huidige kerk werd enkel een beeld verkregen van de kleiige moederbodem (zie figuur 20). Behalve een stuk van de muur en de vermoedelijke jongste tegelvloer van de oude kerk waren alle andere mogelijke archeologische sporen (bv. menselijke begravingen) reeds door de vroegere recente aanleg van een waterafvoer (ten zuiden van het stukje muur en vloer) en cisterne (ten noorden van het stukje muur en vloer) verstoord geraakt. Ook de bouw van de funderingsmuren van huidige eind 18de eeuwse kerk zal voordien al voor heel wat verstoring gezorgd hebben.

Figuur 20: Zicht op het uiterste zuiden van WP4 waar de huidige kerkhofmuur en de oostelijke zijmuur van de huidige kerk elkaar raken. Daar diende een grote recente verstoring uitgebroken te worden om de aansluiting van de nieuwe afwatering met de riolering van de straat te bewerkstelligen. Er is enkel nog gele kleiige moederbodem te zien.

5.2. Beschrijving sporen

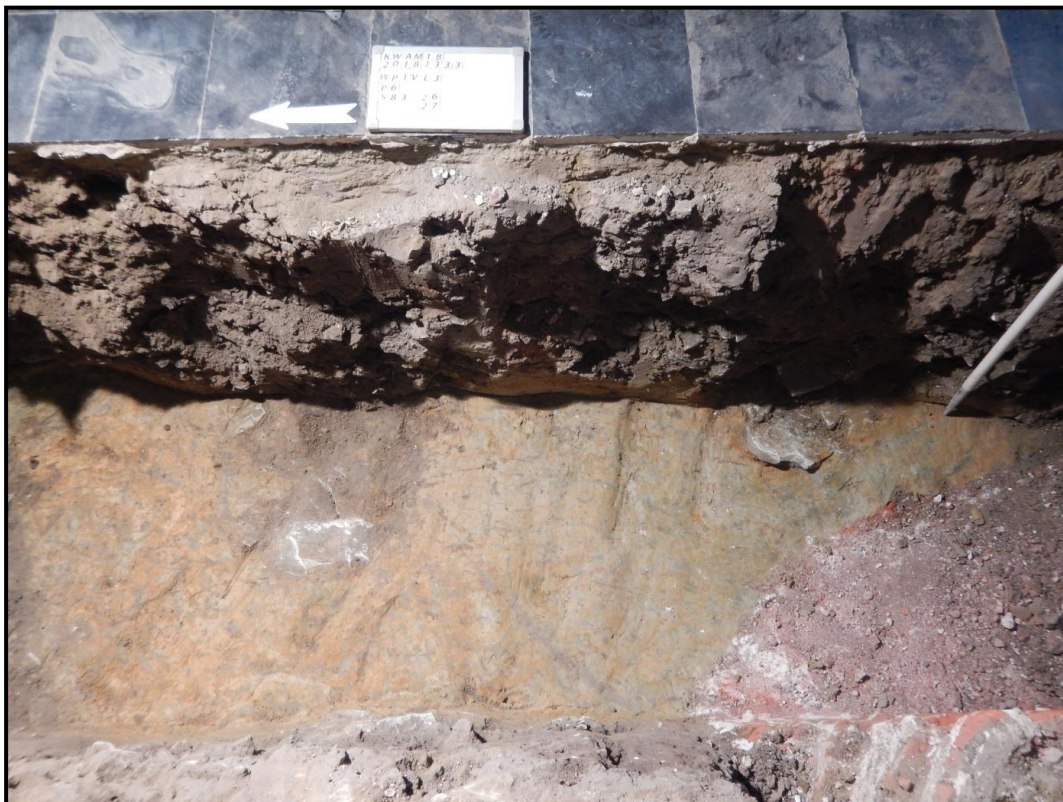
5.2.1. *Volle/late middeleeuwen*

In het zuiden van WP1 kwam in vlak 2, onder een vrij los bruin ophogingspakket, een zeer compacte licht grijzig gele laag tevoorschijn (S26). Deze laag onderscheidde zich heel erg van de bruine laag (S29) in het noorden die gezien kan worden als het kerkhofpakket van het kerkhof dat zich rond de oude kerk bevond (zie ook figuur 8 met op de Ferrariskaart uit 1771-1778 duidelijk het oude kerkhof rond de oude kerk aangegeven). In laag S26 bevond zich enkel maar houtskool, kalkmortelspikkels en wat brokjes Doornikse kalksteen. De totale afwezigheid van baksteenspikkels wijst op een ouderdom die met vrij grote zekerheid terug gebracht kan worden tot de volle middeleeuwen. In deze laag tekenden zich drie interessante sporen af (zie figuur 21). Ten eerste een flinterdun zwarte houtskoolrijke verkleuring (S28) die er mogelijk op wijst dat het hier gaat om een oud loopniveau. S27 betreft in vlak 2 een min of meer cirkelvormig spoor met een vulling van vermengde moederbodem en bruine zandleem waarin zich houtskool- en kalkmortelspikkels bevonden. Centraal was een duidelijke concentratie van grote brokken Doornikse kalksteen te zien. S25, iets ten zuiden hiervan, betreft een min of meer rechthoekig spoor van afgeplatte Doornikse kalksteenbrokken. Daarbij werd in eerste instantie aan een interpretatie van een mogelijk wegje gedacht. Na het manueel verdiepen naar een derde vlak werd alles in deze zone nog iets duidelijker (zie figuur 22). Na het verwijderen van S25 tekende zich tegen de oostelijke sleufwand nog een cirkelvormig spoor af (S83), heel gelijkaardig als S27, met centraal diezelfde concentratie van afgeplatte Doornikse kalksteenbrokken.

De twee cirkelvormige sporen S27 en S83 (zie figuur 23) wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een houten gebouw (gefundeerd met behulp van afgeplatte brokken Doornikse kalksteen) in de volle middeleeuwen. Mogelijk is er een link met de 12de eeuwse kapel met omliggend kerkhof. Ofwel stond het gebouw er vlak naast - zie de grens met het kerkhof – en was het ofwel gelijktijdig ofwel ouder en heeft het kerkhof er een deel van verstoord.

Figuur 21: Zicht op vlak 2 in het zuiden van WP1 met ten noorden van zuilfundering S1 van de huidige kerk de licht grijzig gele laag S26 met daarin de cirkelvormige kuil S27 en de rechtlijnige concentratie van afgeplatte doornikse kalksteenbrokken S25.

Figuur 22: Zicht vanuit het westen op de cirkelvormige (paal)sporen S27 en S83 die zich op een diepte van -80cm onder de huidige kerkvloer mooi aftekenen tegenover de licht groenig gele harde kleiige moederbodem.

Figuur 23: Zicht vanuit het zuidoosten op de twee (paal)sporen S83 en S27, met op de achtergrond de duidelijke grens de bruine kerkhoflaag die duidelijk dieper gaat dan de moederbodem.

5.2.2. Restanten van de oude west-oost georiënteerde kerk (1119-1788/89)

5.2.1.1. Muren

Zowel in WP1, WP2 als WP4 (buiten de huidige kerk) werd een 70cm dikke muur gevonden die vrijwel zeker gelinkt kan worden met de west-oost georiënteerde kerk die tot 1788-89 te Kwaremont heeft gestaan en nog te zien is op oude kaarten (zie 5.2.) In WP1 betreft dit S9 (zie figuur 24) en in WP2 S17 (zie figuur 25). Zowel bij S9 in WP1 (zie figuur 27) als in S17 in WP2 is de binnenkant tot aan het eerste kalkmortelvloerniveau (S40 in WP1 en S46 in WP2) met witte kalkmortel bepleisterd.

Beide bakstenen muren zijn opgebouwd met oranje bakstenen met een formaat van 22x11x5cm en worden samen gehouden door een harde beigegele zandige kalkmortel. Bij het verdiepen langs de buitenzijde van S9 kwamen zes lagen van bakstenen tevoorschijn. Opvallend daarbij was dat de korte zijde van de baksteen naar buiten toe was gekeerd. Onder de zes baksteenlagen kwamen nog drie rijen in natuursteen tevoorschijn (S84). Het ging voornamelijk om breukstenen van Doornikse kalksteen. Toch zat er ook één brok bruine ijzerzandsteen tussen (zie figuur 26). Het gebruik van beide natuursteensoorten in de oudste fase van de oude kerk hoeft niet meteen te verbazen. De nabijheid van de Schelde zorgde voor een vrij makkelijke aanvoer van kalksteen uit het zo'n 25km veraf gelegen Doornik. De ijzerzandsteen is dan weer een natuursteensoort die eerder lokaal op de toppen van de getuigenheuvels in de Vlaamse Ardennen voorkomt en zich vrij ondiep onder de grond bevindt.

Figuur 24: Het noorden van WP1 met op de voorgrond de zuidelijke bakstenen zijmuur (S9) van de oude W-O georiënteerde kerk. Merk op de achtergrond het kalkmortellaagje (S11) op dat als het werkniveau van de nieuwe kerk gezien kan worden.

Figuur 25: Zicht op het noorden van WP2 met de bovenkant van de bakstenen muur (S17) van de W-O georiënteerde kerk. Merk hoe de kalkmortellaag (S16/64) er over loopt.

Figuur 26: Bij het vrijleggen van skelet S79 ten zuiden S9 in WP1 kerk werd duidelijk dat zich onder de bakstenen fase (S9) nog een oudere natuurstenen bouwphase bevond (S84).

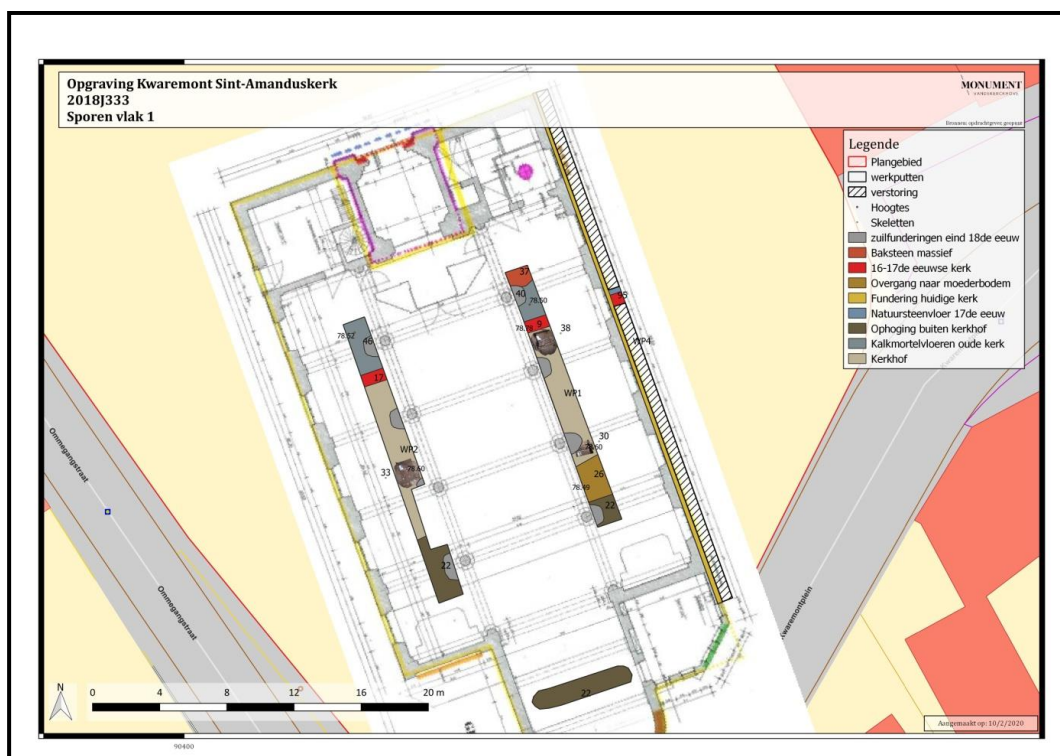

Figuur 27: Vlak 4 binnen de oude kerk in WP1 met aan de binnenzijde een witte pleisterlaag die werd aangebracht tot aan de bovenste kalkmortelvloer (S40). Merk ook in de noordoosthoek een mogelijk restant van een kinderbegraving op.

Ook in WP4 direct ten oosten van de huidige kerk konden restanten van het oude kerkgebouw worden aangetroffen. Ter hoogte van de verwachte muur van de oude kerk konden inderdaad een fragment baksteen muur (S95) met daar direct ten noorden van een intact stukje vloer van grijsblauwe vierkante tegels (S96: formaat 29x29x3cm) vervaardigd uit Doornikse kalksteen (zie figuur 28) worden opgemeten. Aangezien de muur zich in dezelfde lijn bevond als muren S9 en S17 binnen de huidige kerk, gaat het hier ook ongetwijfeld om een restant van de oude west-oost georiënteerde kerk.

Figuur 28: Restant van een stuk muur met bijbehorende natuurstenen tegelvloer, gevonden direct ten oosten van de huidige kerk, in WP4, en toebehorend tot de oude W-O georiënteerde kerk.

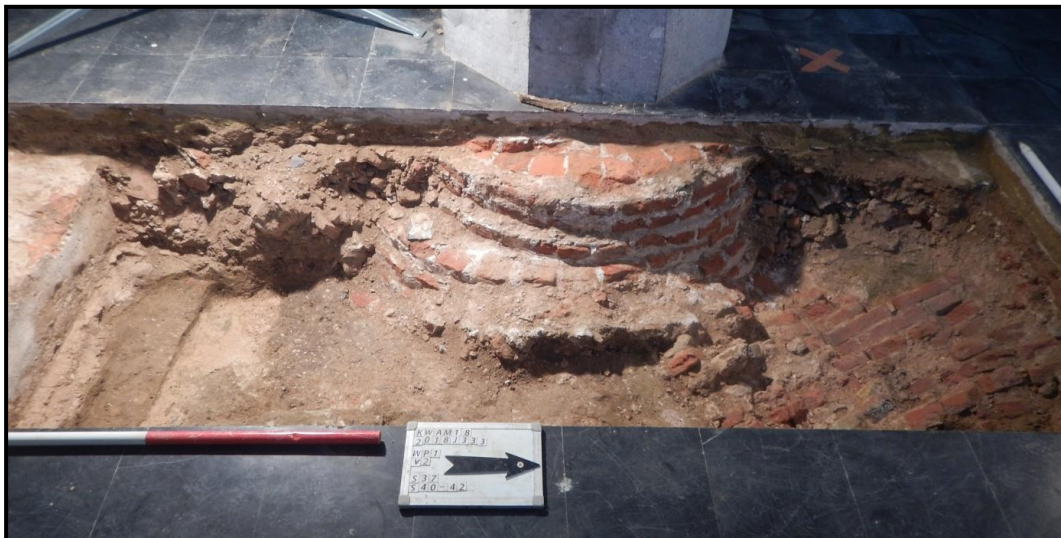

Figuur 29: Grondplan met alle sporen in vlak 1.

5.2.1.2. Vloerniveaus

In WP1 kwam een eerste vloerniveau van kalkmortel (S40) tevoorschijn op -50cm (78,5m TAW) onder de huidige vloer van de kerk. Daaronder bevond zich een vrij homogeen bruin zandleemlaagje waaronder een nieuwe beige kalkmortelvloer (S42) tevoorschijn kwam (zie figuren 30 en 31). Beide vloerniveaus vallen zeker te linken met de oude west-oost georiënteerde kerk. Eenvoudige vloeren gemaakt van kalkmortel komen wel vaker voor in kerkgebouwen uit de romaanse periode. Zo werd er bijvoorbeeld bij opgravingen in Pamelekerk te Oudenaarde¹⁸ en in de kerk van Anzegem¹⁹ een kalkmortelvloer gevonden die zich onder een 13de-14de eeuwse tegelvloer bevond.

In het vierde vlak in het noorden van WP1 is een rechte lijn te zien die parallel loopt met de muur. Mogelijk gaat het om de insteek (S88) naar de oudere muur in Doornikse kalksteen. Deze insteek is pas te zien onder het onderste kalkmortelvloerniveau (S42).

Figuur 30: Zicht op vlak 2 in het noordelijke deel van WP1 met links de aan de binnenkant bepleisterde zuidelijke muur van de oude kerk en direct ten westen ervan de restanten van de twee gevonden kalkmortelvloeren met een laagje bruine zandleem ertussen. Rechts betreft een bakstenen massief (S37) dat vermoedelijk een ingestort stuk muur van de oude kerk gezien kan worden.

¹⁸ Bradt, 2018, p. 34-35.

¹⁹ Basisrapport nog in opmaak.

Figuur 31: Detail van de twee opeenvolgende kalkmortelvloeren S40 en S42 van de oude kerk in WP1.

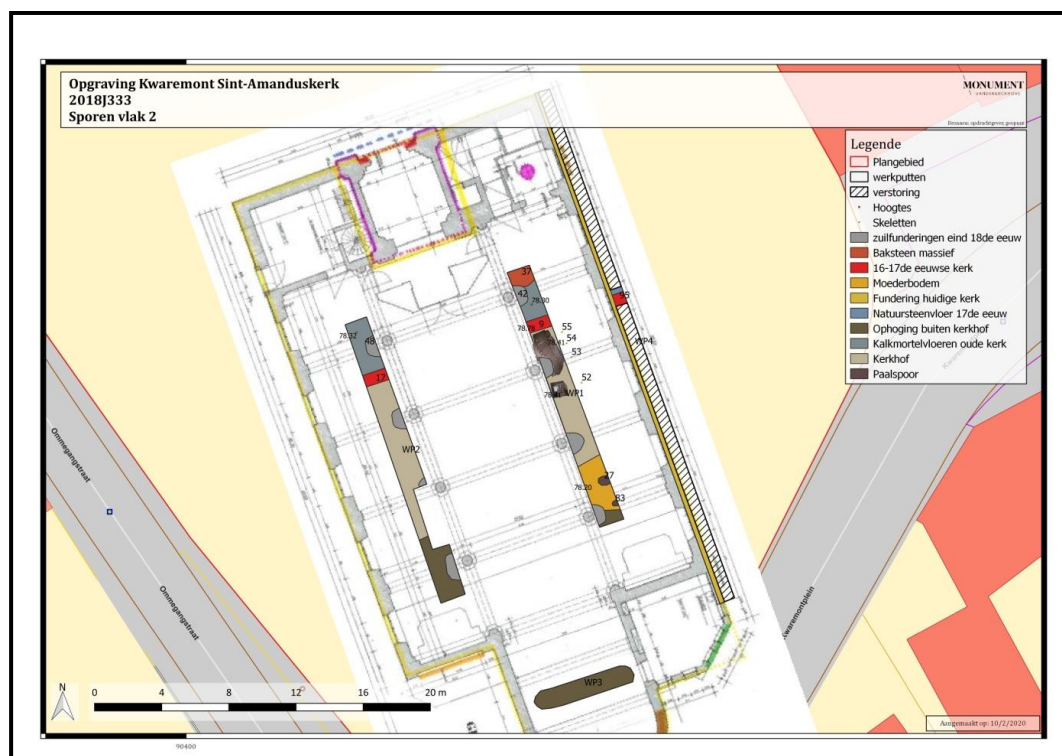
In het noorden van WP2 werden drie verschillende vlakken aangelegd. Het eerste kalkmortelniveau (S46) bevond zich op 78,5m TAW, zo'n 50cm onder de huidige vloer (zie figuur 32) en komt overeen met het bovenste kalkmortelniveau (S40) in WP1. Daaronder bevonden zich nog minstens één en mogelijk zelfs twee restanten van vloerniveaus van kalkmortel. Het gaat om S48 en S70. De bovenste kalkmortelvloer was in WP2 een pak harder dan de fijnere onderliggende kalkmortelvloeren (zie figuur 33).

Figuur 32: Vlak 2 in het noorden van WP2 (binnen de oude kerk) met links het restant van de zuidelijke muur (S17) van de oude kerk met ten noorden ervan op een diepte van -50cm een eerste kalkmortelvloer (S46).

Figuur 33: Vlak 3 in het noorden van WP2 met nu rechts de bakstenen muur (S17) van de oude kerk, die aan de binnenzijde (net als in WP1) bepleisterd was tot aan het niveau van de eerste kalkmortelvloer. Na het verwijderen ervan kwamen één en mogelijk twee nieuwe kalkmortelniveaus (S48/69 en S70) tevoorschijn.

Figuur 34: Grondplan met de sporen in vlak 2.

5.2.1.3. Menselijke begravingen

In totaal werden 14 skeletten aangetroffen die zich nog in anatomische verband bevonden. De meeste skeletten konden door de beperkte breedte van de sleuven jammer genoeg niet integraal vrijgelegd worden. De huidige kerk heeft namelijk een N-Z oriëntatie terwijl de skeletten indertijd allemaal mooi evenwijdig met de toenmalige kerk begraven waren. De skeletten dateren dus allemaal van voor de bouw van de nieuwe kerk in 1788-1789. De huidige kerk werd dus voor een groot deel bovenop het oude kerkhof gebouwd.

Één skelet (S80, gevonden in vlak 4 van WP1) had een verschillende oriëntatie: W-O in plaats van de gebruikelijke O-W oriëntatie (zie figuur 35). Dit zou erop kunnen wijzen dat het gaat om een priester. Priesters werden vaak omgekeerd begraven om de 'gewone' parochianen bij de 'dag des oordeels' vanuit het oosten tegemoet te kunnen komen en hen zo de weg te wijzen naar God en het hiernamaals. Gezien de aanwezigheid van kistnagels bij het skelet, werd deze waarschijnlijk in een houten grafkist begraven. Het gaat om een man die bij zijn overlijden meer dan 40 jaar moet zijn geweest. Er vallen diverse ziekteverschijnselen of sporen van geweld op zijn beenderen te herkennen. In de hals vertoonde de man artrose in de wervellichamen, de vierde rib rechts heeft een geheelde breuk en de man had een licht ontstoken gehemelte. De man had veel gebitselementen voor de dood verloren en flink ontstoken tandvlees, vermoedelijk is deze infectie doorgeslagen naar het gehemelte. Artrose in de wervelkolom is gezien de oudere leeftijd van het individu niet opvallend. Er waren nog slechts enkele ribben bewaard gebleven van dit individu. Mogelijk heeft de man meer dan één rib gebroken gehad, maar dit valt niet meer te achterhalen.²⁰

²⁰ Pijpelink A, 2019, p. 4

Figuur 35: Twee verschillende georiënteerde begravingen in vlak 4 van WP1, net ten zuiden van baksteen muur S9. Links skelet S79 en rechts de mogelijke priester (S80).

Een ander skelet (S38, gevonden in vlak 2 van WP1) lijkt op de buik te zijn begraven (zie figuur 36). De positie op de buik wordt vaak geassocieerd met straffen, ongedoopte kinderen, zieken en gehandicapten of mensen die een gewelddadige dood stierven.²¹ Men wordt immers de kans ontnomen om op de ‘dag des oordeels’ naar het hiernamaals te kunnen.²² Gezien de bijvondst van een kistnagel werd deze persoon wellicht ook in een houten grafkist begraven. De overledene betreft een man die bij zijn overlijden tussen de 38 en de 56 jaar oud moet zijn geweest. Hij had een lengte van om en bij de 170,55cm. Er zijn geen ziektesporen of sporen van geweld aangetroffen in het lichaam. Echter aan de rechterzijde van het gebit had de man veel tandsteen, terwijl er geen tandsteen aanwezig was aan de linkerzijde van het gebit. Dit kan duiden op een verlamming van de rechterzijde van de mond, waardoor etensresten die achterblijven niet worden opgemerkt en daardoor voor een deel aanwezig blijven, waardoor hier overmatige tandsteenvorming ontstaat. Een oorzaak van een dergelijke verlamming is niet meer te achterhalen, maar het zou bijvoorbeeld het gevolg van een beroerte kunnen zijn geweest.²³

²¹ Roctus G, 2015, p. 31

²² Pijpelink A, 2019, p. 7

²³ Pijpelink A, 2019, p. 2

Figuur 36: Skelet S38 in vlak 2 van WP1 begraven op de buik.

Naast deze twee grafcontexten met afwijkende manier van begraven waren er nog drie vrij volledig bewaarde skeletten. Het gaat om S30 in vlak 2 van WP1 (zie figuur 37), S33 in vlak 2 van WP2 (zie figuur 38) en S79 in vlak 4 van WP1, net naast S9 (zie figuren 35 en 39).

Alle andere skeletten bestonden uit minder dan 25% van de beenderen. Er werd getracht om op basis van het aantal aangetroffen begravingen binnen de onderzochte oppervlakte een inschatting te maken van de begravingsdichtheid op het oude kerkhof. Deze inschatting komt op een gemiddelde van 0,25 skelet per m².

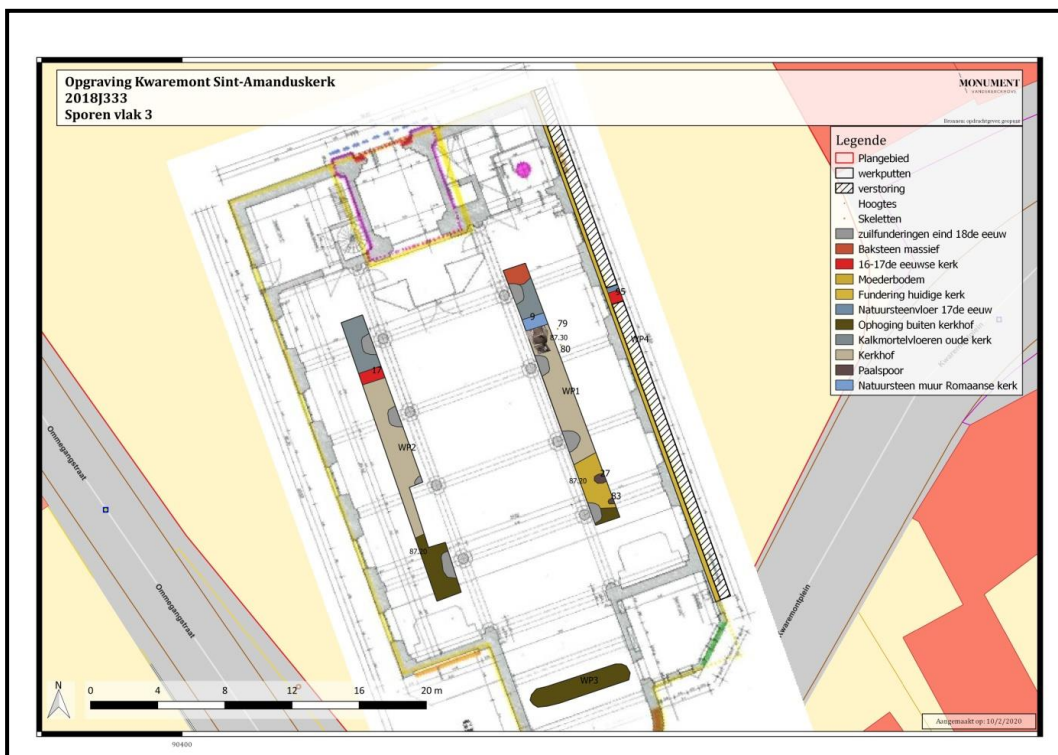
Figuur 37: Skelet S30 in vlak 2 van WP1 wordt duidelijk doorsneden door de zuilfundering (S4) van de huidige eind 18de eeuwse kerk.

Figuur 38: Zicht op de restanten van 3 begravingen in vlak 2 van WP2. Merk op hoe sommige delen van skeletten bij de bouw van de zuilfunderingen van de eind 18de eeuwse kerk zelfs in de fundering vervat zijn geraakt.

Figuur 39: Skelet S79 gevonden in vlak 4 van WP1, net ten zuiden van de muur van de oude kerk (S9/84).

Figuur 40: Grondplan met sporen in vlak 3.

6. ASSESSMENTRAPPORT

6.1. Beschrijving en motivering

Hieronder volgt een tekstuele beschrijving en opsomming van alle aangetroffen vondsten, structuren en staalnames, alsook een motivatie voor staalname en vondst recuperatie in functie van de verwerking van de opgraving.

6.2. Beschrijving en registratie

6.2.1. Assessment van vondsten

6.2.1.1. Aardewerk

Er werden in totaal 31 aardewerkfragmenten gevonden. Daaronder bevonden zich 20 fragmenten rood geglazuurd, twee scherven grijs, 1 fragment industrieel wit en 3 fragmenten witbakkend aardewerk (pijpjes). Er werden daarbij 4 kannen/kruiken, een grape (zie figuur 41) en enkele grote borden of kommen herkend.

figuur 41: Fragmenten van een grape met mangaanglazuur, aangetroffen in spoor 22.

6.2.1.2. Metaal

De meeste metalen objecten betroffen kistnagels die bij de begravingen gevonden werden. Daarnaast was er ook één (Inv.nr. 25) munt en één mogelijk deel van een mes (Inv.nr.23). Deze werden beiden in het 18de eeuwse ophogingspakket in de kerk gevonden.

6.2.1.3. Bouwmateriaal

Er werden 12 stuks bouwmateriaal gerecupereerd. Het gaat om 3 baksteenstalen van muren S9, S17 en S95. Van S84, de natuurstenen muur waarop S9 was gebouwd, en de tegelvloer buiten de kerk (S96) werd een natuursteenstaal genomen (zie bijlage). Van al deze structuren werd telkens ook een mortelstaal genomen. Er werd getracht om via een stukje houtskool dat vervat zat in de mortel van S84 een C-14 datering te bekomen. Dit is jammer genoeg mislukt, aangezien het om een stukje steenkool ging.

6.2.1.4. Menselijk bot

In totaal werden 14 delen van skeletten gevonden die nog volledig in verband zaten. Daarnaast ook nog enkele resten van skeletten die niet meer in verband zaten. Twee skeletten werden fysisch antropologisch onderzocht door April Pijpelink (zie bijlage). Gezien de hoge fragmentatiegraad (-25% volledigheid) van bijna alle skeletten is hun wetenschappelijke waarde vrij beperkt. Deze twee ‘speciale gevallen’ werden uitgekozen voor een volwaardig fysisch antropologisch onderzoek. Op basis van het aantal aangetroffen skeletten en het aantal vlakken kon wel een inschatting gemaakt worden van de begravingsdichtheid op het voormalige kerkhof ten zuiden van de oude anders georiënteerde kerk.

6.2.2. Assessment van de archeologische site

Na het uitgevoerde archeologische onderzoek kan gesteld worden dat er op deze site een potentieel voor kenniswinst aanwezig is. Aangezien het grootste deel van de muren, vloeren en andere structuren goed bewaard zijn en er verschillende bouwfasen konden worden herkend, is het mogelijk om een ruim chronologisch kader op te stellen voor de site. Ondanks de beperkte oppervlakte werden toch redelijk wat intacte menselijke begravingen teruggevonden. De opgegraven skeletten geven alvast een eerste beeld van de vroegere bevolking van Kwaremont. Bij

toekomstige grondwerken in de kerk, binnen het oude kerkhof, zal hiermee dan ook rekening moeten gehouden worden.

6.3. Wetenschappelijk potentieel

Het archeologisch onderzoek heeft de kans geboden om beter inzicht te krijgen in de bouwhistoriek van de kerk en hierbij de verschillende bouwfases te registreren. Het onderzoek heeft bevestigd dat de oude kerk van Kwaremont inderdaad W-O georiënteerd was en dat er zich een kerkhof rond bevond. De bewaring van de verschillende muren en vloerniveaus van deze oude kerk kan als goed bestempeld worden. Ook de skeletten zijn goed bewaard gebleven. Ze geven een eerste tastbare beeld van de vroegere bevolking van Kwaremont en van de begravingsdichtheid op het voormalige kerkhof rond de oude kerk. Ze kunnen meegenomen worden in een eventueel onderzoek naar de gezondheidstoestand van burgerpopulaties doorheen de middeleeuwen en post-middeleeuwen.

7. INTERPRETATIE EN DATERING

Het beperkte archeologische onderzoek in en naast de huidige kerk van Kwaremont bracht een aantal interessante zaken aan het licht.

Ten eerste kan nu met zekerheid gesteld worden dat de oude kerk van Kwaremont, zoals de verschillende oude kaarten reeds aangaven, anders georiënteerd stond: west-oost in plaats van de noord-zuid oriëntatie van de huidige kerk uit 1788-1789.

Daarnaast vielen er in de aangetroffen muren van deze oude kerk twee duidelijk verschillende bouwfasen te herkennen. Een bakstenen fase die, op basis van het baksteenformaat (22x11x5cm) niet vroeger dan de 16de en de 17de eeuw kan gedateerd worden. Daaronder bevond zich een bouwphase waarbij het toenmalige kerkgebouw opgebouwd was met natuursteen, meer specifiek met brokken Doornikse kalksteen en lokale ijzerzandsteen. Jammer genoeg bracht de C-14 datering op de mortel geen correcte datering naar boven, maar het is heel goed mogelijk dat de natuurstenen bouwphase te linken valt met de ‘*capella*’ die hier, gezien de vermelding ervan in een oorkonde, zeker al in 1119 moet gestaan hebben. De Keyzer stelt zelfs dat er ‘*reeds wellicht al in de 11de eeuw een kapel stond*’.²⁴ Hoe deze kapel er moet hebben uitgezien, kan via dergelijk beperkt archeologisch onderzoek uiteraard niet achterhaald worden. Echter kan vermoed worden dat dit een vrij eenvoudig éénbeukig gebouw zal zijn geweest. De aanwezigheid van twee eenvoudige kalkmortelvloeren binnen de oude kerk wijst wel op een zekere ouderdom die kan terug gaan tot de vroegste periode ervan.

De toren zou een overblijfsel zijn van een gotische kerkfase²⁵. Van deze bouwphase werden tijdens het onderzoek geen sporen teruggevonden. Hiervoor zijn we nog steeds aangewezen op de weergaves van de kerk op de oude kaarten uit de 16de, 17de en 18de eeuw. Vanaf 1550 komt daarbij een driebeukig kerkgebouw met centrale vieringtoren naar voren, hetgeen bevestigd wordt door De Keyzer.²⁶ Op de tekening van Mercator van 1540 lijkt het echter eerder om een éénbeukig kerkgebouw te gaan. Betreft dit het oorspronkelijke 12de, misschien zelfs 11de eeuwse kerkje? Mogelijk werd in tussentijd (13de -14de eeuw?) de toren gebouwd.

²⁴ De Keyzer, 1979, p.504.

²⁵ Idem.

²⁶ Idem.

Het stukje tegelvloer kan eerder met de jongste fase van de oude kerk geassocieerd worden. Daarbij geeft de vermelding van de aanleg van een kerkvloer in een kerkrekening uit 1670 misschien een passende datering hiervoor.²⁷

Onder de verschillende aangetroffen overledenen die oorspronkelijk op het kerkhof ten zuiden van de oude kerk werden begraven, bevonden zich twee opvallende individuen. Een eerste bevond zich op het hoogste skeletniveau (vlak 2) en kan eerder in de jongere periode (16de-18de eeuw) geplaatst worden. Een C-14 datering op het bot zou hierover echter meer zekerheid kunnen geven. De desbetreffende persoon was een man en werd begraven op zijn buik. Dit wordt vaak geassocieerd met misdadigers, gehandicapten of zieken. Het fysisch antropologisch onderzoek van dit skelet bracht wel aan het licht dat deze persoon een verlamming aan één zijde van het gezicht moet hebben gehad.²⁸

Het andere individu werd op het onderste skeletniveau gevonden en zal mogelijk eerder in de late middeleeuwen (13de -14de eeuw) te plaatsen zijn. Ook hier kan enkel een C-14 datering op het bot meer uitsluitsel over geven. Gezien zijn opvallende oriëntatie (oost-west in plaats van het gebruikelijke west-oost) gaat het wellicht om een priester. Het fysisch antropologisch onderzoek van deze persoon bevestigde dat het om een man gaat. Daarnaast werden verschillende ziekteverschijnselen (ontstoken gehemelte en tandvlees) en mogelijke sporen van geweld (niet geheelde breuk van een rib) op zijn beenderen herkend.²⁹

²⁷ Bouwhistorische nota, p.6.

²⁸ Pijpelink, 2019, p.2.

²⁹ Idem.

7.1. Beantwoorden van de onderzoeksvragen

- Zijn er resten van archeologische sporen? Wat is hun aard (begravingen, muren, vloerniveau's, ...) en datering?

Er werden zowel muren, vloerniveaus als menselijke begravingen gevonden. Deze konden allen gekoppeld worden aan de vroegere, anders georiënteerde kerk van Kwaremont die er zou hebben gestaan vanaf de 12de eeuw tot het laatste kwart van de 18de eeuw. Een muur in Doornikse kalksteen kan mogelijk gelinkt worden met de oudste 12de eeuwse bouwfase, terwijl de bakstenen muren eerder teruggaan tot een 16de -17de eeuwse bouwfase. Het jongste vloerniveau van de oude kerk kan mogelijk vereenzelvigd worden met de aanleg van een nieuwe kerkvloer in 1670-1671. De twee oudere kalkmortelvloeren zijn beslist nog ouder. De aangetroffen menselijke skeletten werden grofweg tussen de 12de en de 18de eeuw begraven op het kerkhof ten zuiden van de oorspronkelijke west-oost georiënteerde kerk. Onder de aangetroffen skeletten werden twee afwijkende individuen gevonden die ook fysisch antropologisch onderzocht werden.

- Wat is de bewaringstoestand van de aangetroffen sporen?

Zowel de muren, de vloerniveaus en de skeletten kennen een goede bewaringstoestand.

- Zijn er indicaties van vroegere bouwfases van de kerk, oudere vloerniveaus? Zijn er aanwijzingen dat bij de bouw van de huidige kerk in de 18de eeuw de oriëntatie werd gewijzigd ten opzichte van de voorgaande kerk?

Van de huidige eind 18de eeuwse kerk werd één mogelijk ouder vloerniveau herkend. Het kan echter ook gaan om het werkniveau ontstaan bij de bouw van deze kerk.

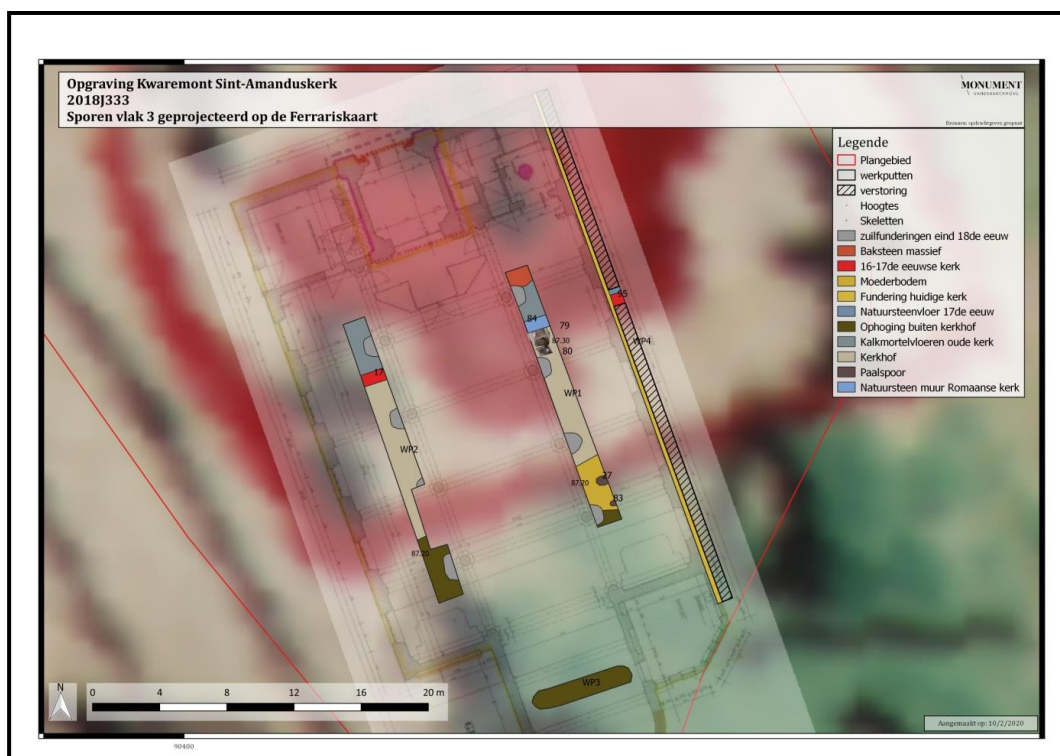
De oriëntatie van de huidige kerk is noord-zuid. Er werden 3 stukken muur gevonden die een west-oost oriëntatie hebben. Deze kunnen met zekerheid geassocieerd worden met de oude kerk van Kwaremont. Op basis van oude kaarten werd reeds vermoed dat deze een andere oriëntatie moet hebben gehad. Dit kan nu met tastbare bewijzen bevestigd worden. Van deze oude kerk werden in de muren twee bouwfases herkend: een natuurstenen (11de-13de eeuwse) fase en een 16de -17de eeuwse bakstenen bouwfase. Daarnaast werden er minstens twee en mogelijk zelfs

drie kalkmortelvloeren van deze oude kerk gevonden, die eerder in de vroege periode van dit gebouw geplaatst kunnen worden.

- Indien menselijke skeletresten worden aangetroffen: Zijn er specifieke manieren van begraven op te merken (oriëntatie, positie lichaam, in grafkisten of volle grond, antropomorf...)? Kunnen uitspraken gedaan worden over leeftijd, geslacht, pathologieën, ...? Kan er zicht verkregen worden op de dichtheid van begravingen?

Er werden in totaal 14 resten van menselijke begravingen tijdens het onderzoek in de huidige kerk aangetroffen. Gezien de beperkte breedte van de sleuven kon veelal slechts minder dan 25% van het skelet vrij gelegd worden. Alle skeletten waren W-O begraven, behalve één, een mogelijk priester. Een ander skelet werd op zijn buik begraven. Beide betroffen volwassen mannen en werden, gezien de aanwezigheid van kistnagels, vermoedelijk in een houten grafkist begraven.

Alles samen komt dit, binnen de oppervlakte van de huidige kerk, op het vroegere kerkhof ten zuiden van de oude kerk, op een begravingsdichtheid van ongeveer 0,25 skelet per m². Wanneer men deze redenering doorzet zouden er per vlak om en bij de 45 skeletten binnen de huidige kerk gevonden worden. Voorlopig werden er tijdens het onderzoek drie vlakken waargenomen, hetgeen op een totaal van 135 skeletten zou komen. Er dient echter rekening gehouden te worden met meer dan drie vlakken.

Figuur 41: Projectie van de aangetroffen sporen op de Ferrariskaart uit 1771-1778. Merk op hoe de grens van het kerkhof vrij goed overeen komt met de locatie van de kerkhofmuur.

8. SAMENVATTING

Tijdens het archeologische onderzoek, dat naar aanleiding van een nieuw verwarmingssysteem met bijhorende nutsleidingen werd uitgevoerd, konden verschillende interessante vaststellingen gedaan worden die een duidelijker beeld geven van het vroegere kerkgebouw van Kwaremont.

De belangrijke vondst van een stuk natuurstenen muur bevestigt de historische bron dat er al een kapel te Kwaremont heeft gestaan in de 12de eeuw. Deze had een duidelijke west-oost oriëntatie. Van dit eerste kerkgebouw te Kwaremont werden ook de restanten van twee, mogelijk zelfs drie eenvoudige kalkmortelvloeren teruggevonden.

De bakstenen bouwfase, die rechtstreeks bovenop de oude natuurstenen muur werd gezet, gaat vermoedelijk slechts terug tot de 16de-17de eeuw. In de sleuf direct ten oosten van de huidige kerk werd een klein stukje tegelvloer gevonden, dat mogelijk in de 17de eeuw gedateerd kan worden.

In 1788-89 werd de oude kerk afgebroken en werd een nieuw kerk gebouwd met een noord-zuid oriëntatie. Daarbij werd de – Gotische? – toren van de oude kerk geïncorporeerd. De nieuwe kerk werd ook deels bovenop het oude kerkhof, dat zich oorspronkelijk rond de oude kerk bevond, gebouwd. De zuidelijke grens van het kerkhof, die tijdens het onderzoek vastgesteld werd, komt vrij goed overeen met de zuidelijke kerkhofmuur die te zien is op de Ferrariskaart uit 1771-1778 (zie figuur 41). Van dit kerkhof werden tijdens het onderzoek 14 menselijke skeletresten gevonden. Daarbij bevond zich mogelijk een priester aangezien deze volgens een omgekeerde oriëntatie (O-W in plaats van W-O) begraven was. Een andere opvallende en eerder vastgestelde begravingswijze was die van een volwassen man die op zijn buik begraven was.

Concluderend kan gesteld worden dat het beperkte archeologische onderzoek toch enkele antwoorden op onduidelijkheden in verband met de bouwgeschiedenis van de oude kerk van Kwaremont heeft opgeleverd en een eerste zicht heeft gegeven op de vroegere bewoners van dit pittoreske landelijke dorpje.

9. BIBLIOGRAFIE

- **Uitgegeven bronnen**

BRADT T, BRUYNINCKX T. (red.), 2018, Archeologische opgraving Oudenaarde – Onze Lieve Vrouw van Pamele kerk (prov. Oost-Vlaanderen), Basisrapport, Ingelmunster.

DEBYTTERE Y., 1993. Archeologisch onderzoek van de gemeente Kwaremont: prospectie, analyse en synthese, onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent.

DE KEYZER B., 1978, De Lange Weg naar Kluisbergen I, Bijdrage tot de historie van Kluisbergen: Berchem – Ruien – Kwaremont – Zulzeke, Gent.

DE KEYZER B., 1979, De Lange Weg naar Kluisbergen II, Bijdrage tot de historie van Kluisbergen: Berchem – Ruien – Kwaremont – Zulzeke, Gent.

ROCHTUS G., 2015, Sociale differentiatie in middeleeuwse en post-middeleeuwse graven, met behulp van fysisch-antropologisch onderzoek, Eindverhandeling ingediend voor het behalen van de graad 'Master in de Archeologie', academiejaar 2014-2015, promotor: Prof. Wim De Clercq, Universiteit Gent faculteit Letteren en Wijsbegeerte.

- **Onuitgegeven bronnen**

APERS T., 2018. Aanvraag van een toelating voor archeologisch onderzoek met het oog op wetenschappelijke vraagstellingen, Ingelmunster.

DE KOCK T., DE BOEVER W., 2019. Inspect verslag petrografie 19404, 14/11/2019.

PIJPELINCK A. 2019., Verslag Kwaremont Sint-Amanduskerk Inhumatieonderzoek.

STOOP ARCHITECTEN bvba en PAUWELS P., 2011, Bouwhistorische nota- de bouwkundige evolutie van de parochiekerk Sint-Amandus.

- **Internetbronnen**

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/28349>

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/14130>

<https://www.geopunt.be/>